

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی نقش حوزه‌های علمیه در تربیت اخلاقی و تعامل آن با رسانه‌های نوین انجام شده است. در فصل اول، مبانی نظری تربیت اخلاقی در اندیشه اسلامی تبیین شده و مفاهیمی چون تربیت، اخلاق و تهذیب تحلیل گردیده است. فصل دوم به ماهیت و کارکردهای حوزه‌های علمیه در تربیت اخلاقی، با تأکید بر ساختار سنتی و چالش‌های معاصر، پرداخته است. در فصل سوم، نقش دوگانه رسانه‌های نوین به عنوان فرصت و تهدید در تربیت اخلاقی بررسی شده و ضرورت سواد رسانه‌ای اخلاقی برای طلاب مورد تأکید قرار گرفته است. فصل چهارم الگوهای نوین آموزش اخلاق از طریق رسانه و سیاست‌های حوزه در این زمینه را تحلیل کرده است. نهایتاً در فصل پنجم، راهبردهای ارتقای تربیت اخلاقی در بستر رسانه‌های نوین ارائه شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که حوزه‌های علمیه نیازمند تحول در روش‌های آموزش اخلاق، تقویت سواد رسانه‌ای و طراحی الگوی جامع تعامل با فضای مجازی هستند تا بتوانند در عصر جدید نقش مؤثری در تربیت اخلاقی جامعه ایفا کنند.

کلیدواژه‌ها: حوزه‌های علمیه، تحول تربیتی، رسانه‌های نوین، سواد رسانه‌ای اخلاقی، فضای مجازی.

تربیت اخلاقی به عنوان جوهره تعالیم اسلامی، همواره رسالت اصلی حوزه‌های علمیه بوده است. این نهادها با روش‌هایی ریشه‌دار مانند ملازمت استاد و شاگرد و تأسی به سیره معصومان، عالمانی متخلق پرورش داده‌اند. اما امروزه، ظهور رسانه‌های دیجیتال و دگرگونی زیست‌جهان نسل جدید، این نظام تربیتی را با پرسشی جدی مواجه کرده است. از یک سو، فضای مجازی امکان دسترسی گسترده و آموزش جذاب‌تر مفاهیم اخلاقی را فراهم می‌آورد و از سوی دیگر، خطراتی مانند سطحی‌شدن یادگیری، کاهش مرجعیت اساتید و پیدایش مسائل اخلاقی نوظهور را به همراه دارد.

مسئله اصلی این است که چگونه می‌توان اصالت و عمق سنت تربیتی حوزه را با الزامات جهان دیجیتال هماهنگ ساخت؟ آیا می‌توان از قابلیت‌های رسانه برای تعمیق تربیت اخلاقی بهره گرفت، بدون آنکه به ماهیت عملی و رابطه‌ای آن آسیب برسد؟ این پژوهش بر آن است تا با بررسی مبانی نظری، تحلیل کارکردهای حوزه و واکاوی تعامل با رسانه، راهکارهای عملی برای این همگرایی ارائه دهد. بررسی پیشنهادی تحقیق نشان می‌دهد، اگرچه آثار ارزشمندی در هر یک از حوزه‌های اخلاق اسلامی، سنت حوزوی و تأثیرات رسانه وجود دارد، ولی ارائه الگویی منسجم که به طور خاص تربیت اخلاقی حوزوی را با اقتضائات عصر دیجیتال تلفیق کند، کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

هدف نهایی این مطالعه، ارائه راهبردهایی برای تحول نظام آموزش اخلاق در حوزه است؛ تحولی که هم عمق مبانی سنتی را پاس بدارد و هم با زبان و قالب‌های اثرگذار بر نسل جدید همراه شود. روش این پژوهش، توصیفی-تحلیلی و با اتکا بر مطالعه کتابخانه‌ای منابع دینی، متون اخلاقی و پژوهش‌های مرتبط خواهد بود. امید است یافته‌های آن گامی در جهت افزایش کارآمدی و اثرگذاری تربیتی حوزه‌های علمیه در جهان پیچیده امروز باشد.

۱. مبانی نظری تربیت اخلاقی در اندیشه اسلامی

۱.۱ مفهوم‌شناسی تربیت اخلاقی

در نگاهی عمیق‌تر به آموزه‌های اسلامی، تربیت اخلاقی روندی تدریجی و پویا به شمار می‌آید که هدف نهایی آن شکوفا کردن استعدادهای درونی و فطرت خداجوی انسان و جهت‌دهی به او برای رسیدن به زندگی‌ای قرب‌محور است (مصباح، ۱۳۸۶، ص ۵۴). از این منظر، انسان به عنوان موجودی منفعل و تنها واکنش‌دهنده به محرک‌های بیرونی دیده نمی‌شود، بلکه دارای ظرفیت و توانایی ذاتی برای دریافت هدایت و ساختن شخصیت خویش است. بنابراین، تربیت اخلاقی باید به گونه‌ای سامان یابد که این ظرفیت‌های درونی را بیدار و فعال کند و راه رشد و تعالی را برای فرد هموار سازد.

در این چارچوب، هدف اصلی تربیت منحصر به انتقال مفاهیم یا حفظ گزاره‌های اخلاقی نیست، بلکه کوششی است برای ایجاد حالت‌های پایدار و ریشه‌دار در شخصیت فرد. این حالت‌ها به تدریج به «ملکه‌ای» اخلاقی تبدیل می‌شوند که افکار، احساسات و رفتارهای انسان را در مسیری هماهنگ و یکپارچه قرار می‌دهند (آذربایجانی، ۱۳۷۷، ص ۲۳). زمانی می‌توان گفت فرد به یک فضیلت اخلاقی پایدار دست یافته که آن فضیلت در عمق جان او نفوذ کرده و به بخشی ثابت و خودجوش از واکنش‌ها و رفتارهایش بدل شده باشد.

برای روشن‌تر شدن این مفهوم، می‌توان چند مؤلفه بنیادین تربیت اخلاقی را برشمرد:

تربیت فرآیندی است چندبعدی و هماهنگ که ابعاد عاطفی، شناختی و عملی وجود انسان را به سمت تکامل و تعالی پیش می‌برد. این نگاه جامع، تربیت را از حصار آموزش صرفاً ذهنی خارج می‌کند و آن را به عرصه عمل و احساس نیز می‌کشاند (شکوهی، ۱۳۸۷، ص ۱۹).

اخلاق، در این منظومه فکری، به مجموعه‌ای از گرایش‌ها و ویژگی‌های پایدار اطلاق می‌شود که در عمق وجود انسان ریشه دوانده و محرک رفتارهای نیک یا ناپسند اوست. این صفات، چنان با جان فرد عجین می‌شوند که منشأ کنش‌های او قرار می‌گیرند (نراقی، ۱۳۸۳، ص ۳۷).

تهذیب نیز به معنای پالایش روح از آلودگی‌های اخلاقی و آراستن آن به زیور فضایل است. این فرآیند، حرکتی درونی و تحول‌آفرین است که انسان را برای مواجهه‌ای آگاهانه‌تر با خود و پروردگار آماده می‌سازد (فیض کاشانی، ۱۴۱۸ق، ص ۱۵).

در یک نگاه کلی، تربیت اخلاقی در اسلام حرکتی ترکیبی و همه‌جانبه است که در آن معرفت و آگاهی، با تجربه درونی و تمرین عملی درهم می‌آمیزد. این حرکت، روح را جلا می‌دهد و توانایی فرد را برای تشخیص و انتخاب راه درست در پیچ و خم زندگی، تقویت می‌کند.

۱.۲ اهداف تربیت اخلاقی در متون دینی

در متون دینی، هدف نهایی تربیت اخلاقی دستیابی انسان به رضای الهی و وصول به مقام قرب معرفی شده است. قرآن زندگی انسان را تلاش پیوسته برای رسیدن به پروردگار ترسیم می‌کند و این کوشش را بخش جدایی‌ناپذیر هستی انسان می‌داند: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ»؛ یعنی حرکت رو به خدا نه یک انتخاب تصادفی، بلکه حقیقت وجودی انسان است (انشقاق: ۶).

در کنار این هدف غایی، اهداف میانی نیز تعریف شده‌اند که نقش واسطه دارند و مسیر تربیت را قابل فهم و دسترس‌پذیر می‌کنند:

۱. تکمیل فضایل اخلاقی

از دیدگاه متون اسلامی، تربیت اخلاقی در امتداد منطقی و طبیعی رسالت پیامبران قرار دارد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ص ۴۶۸). وقتی پیامبر اکرم (ص) هدف از بعثت خود را کامل کردن اخلاق نیکو معرفی می‌کند، به وضوح نشان می‌دهد که اخلاق، موضوعی حاشیه‌ای یا فرعی نیست. بلکه، آن چنان در قلب و جوهره دین جای دارد که می‌توان آن را لبّ و جانمایه تعالیم الهی و ستون اصلی تربیت انسانی دانست.

۲. دستیابی به حیات طیبه

قرآن کریم زندگی پاک و سرشار از آرامش را محصول و برآیند ایمان راستین و عمل شایسته می‌داند (نحل: ۹۷)؛ زندگی‌ای که در آن، آسایش و شکوفایی حقیقی فرد، در هماهنگی کامل با اراده و رحمت الهی جریان پیدا می‌کند. رسیدن به چنین زندگی ارزشمندی، خود مقصد و هدف بزرگی در مسیر تربیت اخلاقی محسوب می‌شود. این هدف، رابطه تنگاتنگ و مستقیم بین کیفیت اخلاق و رفتارهای فردی از یک سو، و کیفیت و طراوت زندگی او از سوی دیگر را به روشنی نمایان می‌سازد.

در یک بیان کلی‌تر، می‌توان گفت هدف تربیت اخلاقی، پروراندن انسانی است که در میان پیچیدگی‌های جهان امروز، توانایی تصمیم‌گیری بر اساس بینش توحیدی را داشته باشد و بتواند اعمال و رفتار خود را در مسیری درست و الهی تنظیم و سازماندهی کند.

۳.۱ منابع تربیت اخلاقی در اسلام

در سنت اسلامی، تربیت اخلاقی بر سه منبع اصلی استوار است و هر یک از این منابع نقش ویژه‌ای در شکل‌دهی به نظام اخلاق اسلامی دارد:

۱. قرآن کریم

قرآن کریم، به عنوان جامع‌ترین و اصلی‌ترین منبع تربیت اخلاقی شناخته می‌شود. این کتاب الهی، چارچوب نظری، ارزش‌های بنیادین و اصول راهنمای رفتار انسان را ترسیم می‌کند. قرآن نه تنها روشنگر همه چیز معرفی شده، بلکه به عنوان معیار و ترازوی سنجش درستی باورها و کردارها نیز عمل می‌کند.

۲. سنت معصومان (علیه السلام)

سنت و سیره معصومان (ع)، در واقع تجسم عینی و عملی یافته‌های قرآن است. آنچه در قرآن به صورت کلی و اصل بیان گردیده، در گفتار و رفتار ایشان به تصویر کشیده شده و عینیت پیدا می‌کند. به همین دلیل، سنت

نتیجه گیری

پژوهش حاضر نشان داد که تربیت اخلاقی در اندیشه اسلامی، فرآیندی عمیق، چندبعدی و مبتنی بر منابع وحیانی، سنت معصومان و عقل است. حوزه‌های علمیه به عنوان میراث‌دار این سنت تربیتی، در طول تاریخ نقش مهمی در پرورش انسان‌های متخلق ایفا کرده‌اند. با این حال، در عصر جدید، مواجهه با رسانه‌های دیجیتال، هم چالش‌هایی جدی (مانند کاهش مرجعیت سنتی، نظریه‌زدگی اخلاق و ظهور مسائل اخلاقی نوین) و هم فرصت‌هایی بی‌سابقه (مانند دسترسی گسترده، تعامل‌پذیری و جذابیت چندرسانه‌ای) را ایجاد کرده است. برای پاسخگویی به این شرایط، حوزه‌های علمیه نیازمند تحول در نظام آموزش اخلاق، بازتعریف سرفصل‌های درسی، تقویت سواد رسانه‌ای اخلاقی در طلاب و طراحی الگوی جامع ارتباط با رسانه هستند. تأسیس نهادهای تخصصی، بازنگری در شیوه‌های تربیت اساتید و تخصیص منابع مالی و انسانی، از جمله الزامات اجرایی این تحول است. در نهایت، تلفیق عمق مباحث سنتی با قابلیت‌های رسانه‌های نوین می‌تواند حوزه‌های علمیه را در ایفای نقش تاریخی خود در تربیت اخلاقی جامعه، کارآمدتر و اثرگذارتر سازد.

منابع

کتاب

آذربایجانی، مسعود و دیلمی، احمد. (۱۳۷۷). اخلاق اسلامی. قم: نشر معارف.

امین، سید محسن. (۱۳۷۹). تاریخچه حوزه‌های علمیه شیعه (سید هادی خسروشاهی، مترجم). قم: انتشارات کلبه شروق.

بهشتی، احمد. (۱۳۷۷). تربیت کودک در جهان امروز. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

پیروزمند، علیرضا. (۱۳۹۵). تحول در علوم انسانی؛ مبانی و الگو. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۵). زن در آینه جلال و جمال. قم: اسراء.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). منزلت عقل در هندسه معرفت دینی. قم: اسراء.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۰). پیرامون وحی و رهبری. قم: نشر اسراء.

حجتی، سید محمدباقر. (۱۳۹۹). مدیریت تحول در نهادهای دینی؛ مطالعه موردی حوزه‌های علمیه. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۵). بیانات در دیدار مسئولان و فعالان حوزه فضای مجازی.

خسروپناه، عبدالحسین. (۱۳۹۲). مسائل جدید کلامی و فلسفه دین. قم: دفتر نشر معارف.

خمینی، روح‌الله. (۱۳۶۹). آداب نماز (معراج السالکین). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۸۱). سیری در تربیت اسلامی. تهران: دریا.

سبحانی، جعفر. (۱۳۸۵). فرازهایی از تاریخ اسلام. قم: مؤسسه امام صادق(ع).

سبحانی نیا، محمد. (۱۴۰۲). الگوی ترکیبی آموزش اخلاق در فضای مجازی با رویکرد اسلامی. فصلنامه علمی-پژوهشی اخلاق، ۱۳(۴۸)، ۷۵-۹۶.

شکوهی، غلامحسین. (۱۳۸۷). تعلیم و تربیت و مراحل آن. مشهد: آستان قدس رضوی.

فیض کاشانی، محسن. (۱۴۱۸ ق). المحجة البيضاء فی تهذیب الإحياء. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ق). الکافی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی. (۱۳۹۸). سواد فضای مجازی؛ ویژه طلاب و روحانیون. قم: نورالانوار.

ملکی تبریزی، میرزا جواد. (۱۳۸۴). رساله لقاء الله. قم: انتشارات یاس زهرا.

مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۶). اخلاق در قرآن (ج ۱). قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۷). نظام حقوق زن در اسلام. تهران: صدرا.

نراقی، ملا مهدی. (۱۳۸۳). جامع السعادات (ج ۱). قم: انتشارات پارسین.

مقالات، مصاحبه‌ها و منابع الکترونیکی

اصحاب رسانه، تصویر واقعی و امیدبخش از حوزه‌های علمیه ارائه دهند. (۱۴۰۴، ۲۶ فروردین). خبرگزاری ایکنا.

پیشاهنگ، محمدحسین. (۱۴۰۴، ۱۰ اردیبهشت). حوزه‌های علمیه در گذار از نسل Z به نسل آلفا؛ آینده تربیت طلاب در عصر هوش مصنوعی. خبرگزاری رسا.

تولیدات امروز حوزه علمیه در قالب رسانه‌های نوین مورد استقبال قشر جوان است. (۱۴۰۳، ۱۵ آبان). ایران اکونومیست.

حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی. (بی‌تا). آرشیو تولیدات چندرسانه‌ای.

ذوالفقاری، حسین. (۱۴۰۴). تربیت اخلاقی نسل امروز در بستر رسانه‌های نوین؛ چالش‌ها و راهکارها.

ذوالفقاری، حسین و رضاقلی، شریفه. (۱۴۰۴). تربیت اخلاقی نسل امروز در بستر رسانه‌های نوین؛ چالش‌ها و راهکارها. سیویلیکا، شناسه 2365626.

زارعان، محمدجواد. (۱۴۰۴، ۱۶ آذر). حوزه علمیه؛ چشمه جوشان اخلاق و تربیت. پایگاه اطلاع‌رسانی نشست دوره‌ای اساتید.

فراخوان جذب طلاب متخصص در عرصه رسانه‌های نوین تبلیغی. (۱۴۰۴، ۱۷ آبان). خبرگزاری حوزه علمیه خراسان.

مرکز رسانه و فضای مجازی حوزه‌های علمیه. (بی‌تا). درباره ما. بازیابی شده از پایگاه اطلاع‌رسانی مرکز.

مؤسسه فرهنگی هنری ایمان جهادی. (بی‌تا). دوره‌های آموزشی برخط.

نجاتی حسینی، سیدمحمود و دیگران. (۱۳۹۸). گزارش نشست علمی «نقش رسانه‌ها در تربیت دینی خانواده‌ها». پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.